

ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN HAKLARI VE TÜRKİYE*

Prof. Dr. Tankut CENTEL**

A) ÇALIŞAN ÇOCUKLARA İLİŞKİN ULUSAL MEVZUAT

Çalışan çocuklara ilişkin ulusal mevzuatı yönlendirici nitelikteki en yüksek temel hukuk kuralı, Anayasa m. 50/I-II'de yer alan :

"Kimse yaşına... uymayan işlerde çalıştırılmaz.

Küçükler... çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar."

biçimindeki düzenlemedir. Sözkonusu hüküm, öncelikle belirli bir asgari çalışma yaşının belirlenmesini içermekte ve sonra da, çocukları çalışma koşulları bakımından güvence altına alan koruyucu bir düzenleme oluşturma görevini Devlete yüklemektedir. Belirtilen niteliğiyle Ay. m. 50/I-II'deki düzenleme, bir "program hükmü"dür.

I. Çocuklara İlişkin Çalıştırma Yasakları

1. Belli yaştan küçük işçi çalıştırma yasağı

Türk iş mevzuatı, belli yaştan küçük işçi çalıştırma yasağının içeriğini, sektörel yapılara göre değişik biçimde belirlemiştir. Bu bakımdan, asgari çalışma yaşı, çocuğun çalıştırılacağı işe göre değişir. Bunun nedeni, ilkin, değişik alanlardaki işlerin farklı ağırlıkta olması, yani işin niteliğindeki değişkenlik ve sonra da, uygulanacak iş yasalarının

* İ.Ü. Hukuk Fakültesi ve İstanbul Barosu işbirliğiyle 7-8 Kasım 1996 tarihinde düzenlenen Çocuk Hakları Çalışma Grupları Toplantısı'na sunulan tebliğ metnidir. Daha sonraki gelişmeler, metinde yer almamaktadır.

** İ.Ü. Hukuk Fakültesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesi.

sayısının birden çok oluşudur. Bu yüzden, asgari çalışma yaşı bakımından sektörel yapı içinde tam bir birliğe rastlanmaz.

a) Sanayi işlerinde

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1937 yılında kabul etmiş olduğu "Sanayi İşyerlerine Alınacak Çocukların Asgari Yaş Sınırını Belirleyen 59 Sayılı Uluslararası Çalışma Sözleşmesi", Türkiye Cumhuriyeti tarafından 26.11.1992 günlü ve 3849 sayılı Yasa'yla (RG. 12.12.1992, No. 21433) onaylanmış ve 8.1.1993 günlü ve 93/3967 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla (RG. 25.2.1993, No. 21507) da, uygulamaya konulmuştur. Anılan sözleşmeye göre sanayi işlerinde asgari çalışma yaşı, 15 yaştır. Gerçekten, 59 sayılı Sözleşme m. 2/bent 1 uyarınca :

"Onbeş yaşın altındaki çocuklar kamu ve özel sektör sanayi işletmelerinde ya da bunların alt birimlerinde istihdam edilemez veya çalıştırılmazlar."

Diğer yandan, sanayi işlerinde uygulanacak olan temel iş yasası, 1475 sayılı İş Kanunu'dur. Söz konusu yasa, İş K. m. 67'de 2869 sayılı Yasa m. 15'le 1983 yılında yapılan değişiklikten sonra, asgari çalışma yaşını kural olarak 15 yaş ve istisnaen "hafif işler" için de 13 yaş olarak belirlemiştir. Nitekim, İş K. m. 67/I-II'de yeralan düzenlemeye göre:

"15 yaşından aşağı çocukların çalıştırılmaları yasaktır."

Ancak, çocukların sağlık ve gelişmelerine, okul veya meslekî eğitim ve mesleğe yöneltme programlarına devamlarına yahut öğrenimden faydalanma kabiliyetlerine zarar vermeyecek nitelikteki hafif işlerde 13 yaşını doldurmuş çocukların çalıştırılmaları mümkündür."

b) Ticaret işlerinde

Ticaret işlerinde esas olarak 1475 sayılı İş Kanunu ve buna bağlı olarak İş K.m. 67'deki 15 yaş uygulaması sözkonusu olmakla birlikte, esnaf ve küçük sanatkâr yanında üç kişinin çalıştığı işyerlerinde anılan hükmün uygulanması sözkonusu değildir. Bunlar için, 12 yaş, yani Umumi Hıfzısıhha Kanunu m. 173/I'deki :

"On iki yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalâthane gibi her türlü san'at müesseselerile maden işlerinde amele ve çirak olarak istihdamı memnurdur".

hükmü uygulanacaktır.

c) Maden işlerinde

Umumi HK. m. 173/I'le 12 yaşından küçük çocukların "maden işleri"nde çalıştırılmayacağını belirtilmiş bulunmasına rağmen, halen maden işlerinde uygulanacak as-

gari çalışma yaşına ilişkin düzenleme, esas itibariyle İş K. m. 67/I'deki 15 yaş uygulamasıdır. Çünkü, Umumi HK. m. 173/I; İş K. m. 67'nin 2869 sayılı Yasa'yla değiştirilip asgari çalışma yaşını düzenler biçime getirilmesinden sonra, önceki yasa hükmü olması itibariyle, sanayi ve maden işlerinde asgari çalışma yaşını düzenleyici etkisini yitirmiştir.

Öte yandan, İş K. m. 67/I'deki düzenlemenin, İş K. m. 68'le karıştırılmaması gerekir. Çünkü, İş K. m. 68, salt yeraltı maden işlerini ilgilendirirken; İş K. m. 67/I, maden işlerini genel olarak içerir. Maden işleri ise, genel olarak yerin üstünde veya altında yapılabilirken; yeraltı maden işleri, maden ocaklarında ve yerin altında görülür. Bu açıdan, İş K. m. 67/I'in yerüstü maden işlerine özgülenmesi ve İş K. m. 68'in de, yeraltı maden işlerinde çocuk çalıştırma yasağını düzenlediği kabul edilmelidir.

d) Deniz işlerinde

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1936 yılında kabul etmiş olduğu "Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgarî Yaş Haddinin Tesbiti Hakkında 58 Sayılı Sözleşme (1936 tadili)", Türkiye Cumhuriyeti tarafından 25.5.1959 günlü ve 7293 sayılı Yasa'yla (RG. 2.6.1959, No. 10220) onaylanmıştır. Anılan sözleşme, deniz işlerinde asgari çalışma yaşını, 15 yaş olarak belirlemiştir. Nitekim, sözkonusu sözleşme m. 2/bent 1 uyarınca :

".. gemilerdeki işlerde 15 yaşından aşağı çocuklar çalıştırılmaz."

Aynı anlamda, Gemi Adamlarının Yeterliği ve Sayısı Hakkında Tüzük (RG. 26.8.1986, No. 19203) m. 19/bent A f. 1, güverte tayfalığının ilk basamağı olan "miçoluk" için 16 yaşını doldurmuş olma koşulunu aramaktadır.

Öte yandan, "trimci" ve "ateşçi" adı altında gemilerde işe alınacaklar için Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından 1921 yılında kabul edilmiş bulunan "Trimci ve Ateşçi Sıfatiyle Gemilerde İşe Alınacakların Asgarî Yaş Haddinin Tesbitine Dair 15 Sayılı Sözleşme", Türkiye Cumhuriyeti'nce 25.5.1959 günlü ve 7292 sayılı Yasa'yla (RG. 2.6.1959, No. 10220) onaylanmıştır. Anılan sözleşmenin ikinci maddesine göre :

"18 yaşından aşağı kimseler, trimci veya ateşçi sıfatiyle, gemilerde çalıştırılmaz".

Sonra, Deniz İş Kanunu'nda, deniz işlerindeki asgari çalışma yaşına ilişkin bir düzenlemeye doğrudan rastlanmamakta birlikte; anılan yasanın, 15 sayılı Sözleşme doğrultusunda :

"Tirimciler ve ateşçiler ile yapılacak hizmet akitlerinde 25/5/1959 gün ve 7292 sayılı Kanunla onanan sözleşmenin özeti"nin

bulunmasının arandığı (Deniz İş K.m. 6/bent 12) görülmektedir.

Nihayet, Gemi Adamlarının İkamet Yerleri, Sağlık ve İaşelerine Dair Yönetmelik (RG. 20.12.1989, No. 20378), gemide aşçı olarak çalıştırılacak gemiadamının 18 yaşından küçük olmamasını öngörmüştür (m. 16/a).

e) Eğlence işlerinde

Eğlence işleri, neşeli ve hoşça zaman geçirmeye yönelik bulunan işler olup; bu gibi işlerde çocuklar, özellikle ahlâk bakımından korunmaya muhtaçtır. Nitekim, eğlence işlerinde çocukların, kural olarak çalıştırılmaması uygun olur. Bu amaçla, ilkin Umumi HK. m. 176:

"Mahallî belediyelerince bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hammamlarda onsekiz yaşından aşağı çocukların istihdamı menolunur."

hükmünü getirmiş ve daha sonra kabul edilen Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu m. 12/I-II de :

"Kız ve kadınların gazino, bar, kafeşantan ve bunlara benzer içki kullanılan yerlerle banyo, hamam ve plajlarda çalışabilmeleri o yerin en büyük mülkiye âmirinin iznine bağlıdır. Yirmi bir yaşından küçük yaştaki kadın ve erkekler hiçbir suretle bu yerlerde çalıştırılmazlar."

biçimindeki düzenlemelere yervermiştir. Her iki hükümde belirtilen yerlerden içki kullanılan kahveler dışındaki yerlerde, sonraki yasa olması nedeniyle, Polis VSK. m. 12'deki düzenlemenin yürürlükte olduğunu kabul etmek gerekir.

Sonra, "Genel Kadınlar ve Genelevlerin Tabi Olacakları Hükümler ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü" (RG. 19.4.1961, No. 10786), "genel kadın" olarak tescil edilmek için, "21 yaşını bitirmiş olmak" koşulunu aramış (m. 21/bent c) ve genelevde müsahdem (hizmetçi, odacı, kahveci, vb.) adı altında çalıştırılacak kişilerin erkekse 25 ve kadınsa da 35 yaşından aşağı yaşta olmamasını öngörmüştür.

2. Ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırma yasağı

a) Ağır ve tehlikeli işlerde 16 yaşından küçük işçi çalıştırma yasağı

İş K. m. 78/I uyarınca :

"16 yaşını doldurmamış çocuklar ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaz."

Aynı esası tekrarlayan Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü m. 2/II de :

"16 yaşını doldurmamış çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması yasaktır."

hükmünü içerir. Söz konusu yasak, mutlak niteliktedir. Çünkü, anılan yasak hükmü, herhangi bir istisna hükmünü içermez.

Belirtilen yasağın geçerli olması için; önce, çalıştırılmak istenen kişinin, 16 yaşını doldurmamış bulunması ve sonra da, yaptırılacak işin, ağır ve tehlikeli bir iş olması gerekir. Hangi işlerin ağır ve tehlikeli olduğu ise, söz konusu tüzüğe ekli cetvelde gösterilmiştir. Bununla birlikte, belirtilen cetvelde gösterilmemiş bir iş de, aynı özelliği taşıyorsa; o da, 16 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılmayacağı ağır ve tehlikeli iş sayılmalıdır.

b) Ağır ve tehlikeli işlerde 16 yaşından büyük çocukların çalıştırılması

Ağır ve tehlikeli işlerde 16 yaşından büyük çocukların çalıştırılmasına, belirli bazı koşullarla olanak tanınır. Gerçekten, İş K. m. 78/II :

".. 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş çocukların hangi çeşit ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabilecekleri Çalışma ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarınca hazırlanacak bir tüzükte gösterilir."

hükmüne yer vererek, 16 yaşından büyük çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmasına ilişkin esasların tüzükle belirlenmesini öngörmüştür. Bu anlamda, Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü, söz konusu esasları saptamıştır. Buna göre, Ağır TİT., 16 yaşından büyük çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılması konusunda, ikili bir ayrıma gitmiş ve sorunu, öğrenim görerek o işi meslek edinenler ile bu nitelikte olmayan çocuklar açısından ele almıştır.

aa) Mesleki öğrenim görmemiş 16 yaşından büyük çocukların çalıştırılması

Ağır TİT.'ne ekli cetvelde karşısında (Ç) harfi bulunmayan işlerde mesleki öğrenim görmemiş 16 yaşından büyük çocukların çalıştırılması yasaktır (Ağır TİT. m. 2/I). Karşısında (Ç) harfi bulunan ağır ve tehlikeli işler ise; 11-13, 18, 29, 57, 62, 63, 66, 71, 72, 75, 78, 81, 94, 111, 116, 121 sayılı işlerdir.

bb) Mesleki öğrenim görmüş 16 yaşından büyük çocukların çalıştırılması

Mesleki öğrenim görmüş 16 yaşından büyük çocuklar, ilkin, Ağır TİT.'ne ekli cetvelde karşısında (Ç) harfi bulunan işlerde çalıştırılabilir. Sonra, bunların, Ağır TİT.'ne ekli cetvelde karşısında (Ç) harfi bulunmayan işlerde de çalıştırılmaları mümkündür. Ancak, bunun için, önce söz konusu çocuğun uzmanlık ve meslek öğrenimi veren bir okulu bitirip o konudaki işi meslek edinmiş bulunması ve sonra da, çalışılacak işin söz konusu cetvelin 35 inci sırasından 62 inci sırasına kadar belirtilen işlerden olması gerekir. 35-62 sıra numaraları arasında kalan işlerden ise, sadece 57 ve 62 inci sıra numaralı işler, mesleki öğrenim görmemiş 16 yaşından büyük çocuklarca da yapılabilir.

3. Yeraltındaki işlerde çalıştırma yasağı

a) 3729 sayılı Yasa açısından

Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından 1965 yılında kabul edilen "Yeraltı Madenlerinde İşe Alınmada Yaş Hakkında 123 Sayılı Sözleşme", Türkiye Cumhuriyeti'nce 8.5.1991 günlü ve 3729 sayılı Yasa'yla (RG. 21.5.1991, No. 20877) onaylanmış ve 19.8.1991 günlü ve 91/2163 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla (RG. 2.10.1991, No. 21009) da yürürlüğe konulmuştur. 12 sayılı Sözleşme, "yeraltında insanları istihdam etmek suretiyle, yeraltından cevher çıkaran kamu ya da özel sektör olmak üzere herhangi bir işletme"de (m. 1/bent 1) veya "taş ocaklarında yeraltında" (m. 1/bent 2), asgari çalışma yaşının, 16 yaştan aşağı olamayacağını belirtmiştir (m. 2/bent 1 ve 3). Söz konusu sözleşme, asgari çalışma yaşı olarak 16 yaş kuralı üzerinde durmuş ve herhangi bir ayırık durumu öngörmemiştir.

b) 3229 sayılı Yasa açısından

Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından 1935 yılında kabul edilen "Her Nevi Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında 45 Numaralı Mukavele", Türkiye Cumhuriyeti tarafından 9.6.1937 günlü ve 3229 sayılı Yasa'yla (RG. 23.6.1937, No. 3638) onaylanmıştır. Söz konusu sözleşmenin ikinci maddesi :

"Kadın cinsinden hiçbir şahıs, yaşa ne olursa olsun maden ocaklarında yeraltı işlerinde çalıştırılmaz."

biçimindeki hükmüyle, erkek olmayan çocuklar bakımından mutlak nitelikte bir yasak koymuştur. Öte yandan, anılan sözleşme, asgari çalışma yaşına ilişkin birtakım ayırık durumları içermekle birlikte; bunlar, ulusal mevzuata ayrıca geçirilmemiştir.

c) İş Kanunu açısından

İş K. m. 68:

"Maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında veya sualtında çalışılacak işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılmaları yasaktır."

biçimindeki hükmüyle, 123 sayılı Sözleşme'nin öngördüğü düzeyin üstünde olan bir korumayı öngörmüştür. Ayrıca, söz konusu hüküm, yer ve su altında yapılmakla birlikte maden işi sayılmayan faaliyetleri de kapsamaktadır.

d) 151 sayılı Yasa açısından

151 sayılı Ereğli Havzai Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun'un ikinci maddesi :

"Maden ocakları dahilinde onsekiz yaşından dîn olanların istihdamı memnudur."

biçimindeki hükmüyle, yeraltı maden işleri için çocuk çalıştırma yasağını getirmiştir. Ancak, sözkonusu hüküm, gerek 151 Sayılı Yasa'nın salt Ereğli ve Zonguldak kömür bölgesini yer itibariyle uygulama alanı içinde bulundurması ve gerekse yeraltı maden işlerine ilişkin herhangi bir istisnanın İş K. m. 5'de yeralmaması nedeniyle, İş K. m. 68'le birleşmiş ve uygulama açısından günümüzde pratik önemini yitirmiş durumdadır.

II. Çocuk İşçilerin Çalışma Koşulları

1. Çocuk işçilerin iş sürelerinin sınırlanması

a) Fiili iş süresi

Umumi HK. m. 173/II:

"On iki yaş ile on altı yaş arasında bulunan kız ve erkek çocuklar günde azamî sekiz saatten fazla çalıştırılmaz."

hükmünü taşıırken; İş K. m. 67/II :

"Okula gidenlerin iş saatleri, okul saatlerine engel olmayacak şekilde düzenlenir ve ders saatleri 7.5 saatlik çalışma süresinin içinde sayılır."

anlatımına yervermiştir. Bunun gibi, Haftalık İş Günlerine Bölünemeyen Çalışma Süreleri Tüzüğü m. 5/b de,

"15 yaşını doldurmamış çocuklar, günde 7.5 saatten çok çalıştırılmaz."

hükmüyle karayollarında, demiryollarında ve deniz ve göl ve akarsularda hareket durumundaki taşıtlarda yapılan ve Deniz İş Kanunu'na bağlı olmayan taşıma işlerinde olduğu gibi iş süresinin bir haftanın iş günlerine bölünmesi yoluyla yürütülmesine nitelikleri bakımından olanak bulunmayan işlerde çalışacak 15 yaşından küçük çocukların iş sürelerini sınırlamıştır. Ayrıca, Fazla Çalışma Tüzüğü m. 4/a; fazla çalışma yaptırılmayacak kişilerin içine :

"15 yaşından aşağı kız ve erkek çocuklar"

katarak, 15 yaşından küçük çocukların iş sürelerini sınırlama yoluna gitmiştir.

b) Farazi iş süresi

İş K. m. 67/III'deki

".. ders saatleri 7.5 saatlik çalışma süresinin içinde sayılır."

anlatımı karşısında, ders saatlerinin farazi iş süresi kavramı içinde yer aldığı görülmektedir. İş K. m. 67'de 2869 Sayılı Yasa'yla yapılan değişiklikten sonra artık, ders saatlerinin ilkokulda geçirilecek öğrenim saatleriyle sınırlı kalmayacağı söylenmelidir. Buna karşılık, okula devam eden çocuk işçilerin okul ile işyeri arasındaki yolda geçirecekleri süre, farazi iş süresi kavramının dışında kalacaktır. Çünkü, İş K. m. 67/III, sadece ders saatlerini iş süresinden saymıştır.

c) Fazla çalışma

Umumi HK. m. 173/II, 16 yaşından küçük çocukların günde sekiz saatten fazla çalıştırılmayacağını öngörerek, bunlara fazla çalışma yaptırılmayacağını belirtmek istemiştir. Diğer yandan, Fazla çalışma Tüzüğü m. 4/a da, fazla çalışma yaptırma yasağını 15 yaşından küçük çocuklar için öngörmüştür. Bunun gibi, Haftalık İş Günlerine Bölünemeyen Çalışma Süreleri Tüzüğü'nün kapsamına giren işlerde, 15 yaşını doldurmamış çocuklar günde 7.5 saatten çok çalıştırılmayacakları (m. 5/b) için, bunlar için de fazla çalışma yaptırma olanağı hukuken sözkonusu değildir.

2. Çocuk işçilerin dinlenmelerinin sağlanması

a) Gece dinlenmesi

Gece döneminde çalışma, özellikle çalışan çocuklar için, son derece olumsuz sonuçlar yaratır. Çünkü, bunların uykuya olan gereksinimleri, yetişkinlere oranla daha çoktur. Nitekim, çocukların fizyolojik büyümeleri, bunların gece döneminde dinlendirilerek tekrar güç kazanmalarına bağlı bulunur.

Gece döneminde çalıştırma yasağı, sanayi işlerinde çalışan ve İş Kanunu'na tabi olan işçiler bakımından, her yaştaki çocuk işçi için sözkonusudur. Nitekim, İş K. m. 69/I'de :

"Sanayie ait işlerde 18 yaşını doldurmamış erkek çocuklarla her yaştaki kadınların gece çalıştırılmaları esas itibariyle yasaktır."

denilerek, "18 yaşını doldurmamış" çocuklardan sözedilmiştir. Buna karşılık, sanayi işlerinin dışındaki bir işte çalışan ve İş Kanunu'na tabi olmayan çocuk işçilerden ise, sadece 16 yaşından küçük olanlar belirtilen yasak kapsamındadır. Gerçekten, Umumi HK. m. 174;

"On iki yaş ile on altı yaş arasında bulunan çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları memnudur."

hükmüyle, "on iki yaş ile on altı yaş arasında bulunan çocuklar"ı belirtip, gece döneminde çalıştırma yasağını salt 16 yaşından küçükler için öngörmüştür.

Sonra, Hazırlama, Tamamlama, Temizleme İşleri Tüzüğü'nün 10 uncu maddesinde,

"Bir işyerinde yapılmakta olan asıl işin yürütüm koşullarına ve sürelerine göre, hazırlama, tamamlama, temizleme işlerinin görüleceği saatlerin, İş Kanunu'nun 65 inci maddesinde tanımlanan gece dönemine rastlaması halinde de, bu işler, bu Tüzükte yazılı koşullar içinde yaptırılabilir. Ancak, çocukların.. bu şekilde çalıştırılmaları, anılan Kanununun 67 ve 69 uncu maddeleri hükümlerine tabidir."

biçimindeki hükmüyle, çocuk işçilere yaptırılacak sürekli fazla çalışmanın gece dönemine rastlatılmaması zorunluluğunu belirtmiştir.

b) Yıllık dinlenme

Çocuk işçilere 18 günden az ücretli yıllık izin verme yasağı, İş K. m. 49/III'de yer almaktadır. Nitekim, anılan hükme göre:

"... 18 veya daha küçük yaştaki işçilere verilecek yıllık ücretli izin 18 günden az olamaz."

Sözkonusu yasak, İş Kanunu'na tabi olan çocuk işçiler için geçerli olan bir hükümdür. Esasen, 6 aydan 1 yıla kadar hizmeti olan gemiadamları dışında, Deniz İş K. ile Basın İş K.'na tabi çocuk işçiler için, böyle bir hükme gerek duyulmaz. Çünkü, bunlar için, (1 ay; 4 veya 6 hafta olmak üzere) 18 günün üstünde bir ücretli yıllık izin süresi tanınır (Deniz İş K. m. 40/II; Basın İş K. m. 21/I).

3. Çocuk işçilerin ücret yönünden korunması

Çocuk işçilere ücretleri, bir meslek veya sanatla uğraşmalarına ya da aile dışında yaşamalarına izin verilmiş olmak koşuluyla, bizzat kendilerine ödenmek durumundadır.

İşçilere ödenecek asgari ücret konusunda İş K. m. 33'ün herhangi bir yaş ayrımını içermemesine karşılık, Asgari Ücret Yönetmeliği m. 5/I'deki :

"Asgari ücret, işçilerin 16 yaşını doldurmuş olup olmadıklarına göre ayrı ayrı saptanır."

hükmüyle, asgari ücret yönünden 16 yaşından küçük işçiler ile büyükler arasında ayırma gidilmektedir. Böyle bir hükmün temel amacı, 16 yaşından küçük çocuk işçilerin istihdam şanslarının ortadan kalkmasının önüne geçmektir. Anılan hüküm saklı kalmak koşuluyla,

"... asgarî ücretin saptanmasında yaş... farkı gözetilmez." (Asgari Ücret Yönetmeliği m.2).

4. Çocukların öğrenim olanaklarının gözetilmesi

a) Çocuk işçilerin genel öğrenim olanakları

aa) Temel öğrenim yükümlülerinden ilköğrenim kurumlarına devam etmeyenleri çalıştırma yasağı

İlköğretim ve Eğitim Kanunu m. 59/1,

"İlköğretim çağında olup da mecburi ilköğretim kurumlarına devam etmeyenler, hiçbir resmî ve özel işyerinde veya her ne surette olursa çalışmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılmazlar."

biçimindeki hükmüyle, temel öğrenim yükümlüsü olup ilköğrenim kurumlarına devam etmeyen çocukların çalıştırılmasını yasaklamıştır. Buna karşılık,

"ilköğrenim kurumlarına devam ettiklerini belgeleyenler... çocukların çalıştırılmasını düzenleyen kanun hükümleri uygulanmak şartıyla ancak ders zamanları dışında bu gibi yerlerde çalıştırılabilirler" (aynı yasa m. 59/II).

bb) İş süresinin ders saatlerini engellemeyecek biçimde düzenlenmesi

İş K. m. 67/III,

"Okula gidenlerin iş saatleri, okul saatlerine engel olmayacak şekilde düzenlenir..."

biçimindeki hükmüyle, çocuk işçilerin eğitim olanaklarının gözetilmesini öngörmüştür. Bu anlamda, İş K. m. 67/III'deki düzenleme, iş süresinin işveren tarafından serbestçe düzenlenmesine getirilmiş bir sınırlama niteliğindedir.

b) Çocukların mesleki öğrenim olanakları

Çocuklara mesleki öğrenim gördürülmesi, çıraklık eğitimi çerçevesinde, 5.6.1986 günlü ve 3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu içinde düzenlenmiştir. Bunun dışında, Borçlar Kanunu'nun çıraklık sözleşmesine ilişkin hükümleri de (bak. BK. m. 313/III, 318, 330, 342/II) uygulama alanı bulmaktadır.

Çırak olabilmesi için çocuğun 13 yaşını doldurmuş olup 19 yaşından gün almamış bulunması aranır (Çıraklık MEK. m. 10/I bent a). Çırak çocuklar, mesleğin özelliğine göre haftada 8 saatten az olmamak üzere 10 saate kadar genel ve mesleki eğitim görürler ve bu eğitime katılmaları için bunlara ücretli izin verilir (Çıraklık MEK. m. 12/I). Aynı anlamda, BK. m. 330/II de :

"Usta, çırağın mecburi derslere devamına nezaret ve mesleğine ait mekteplere ve kurslara gitmesi ve çıraklık imtihanlarına iştirak etmesi için lüzumu olan zamanlarda müsaade etmekle mükelleftir."

hükmüne yervermiştir.

Diğer yandan, meslek eğitimi gören çırağa, yaşına uygun asgari ücretin % 30'undan aşağı ücret ödenemez. Bu ücret, her türlü vergiden muaftır. Çıraklık eğitimi sırasında işyerinin kusuru halinde meydana gelecek iş kazaları ile meslek hastalıklarından, işveren sorumludur. Çıraklar hakkında hastalık sigortası ile işkazası ve meslek hastalığı sigorta kollarına ilişkin yasal hükümler uygulanır. Bunlara ilişkin sigorta primleri, yasal, asgari ücretin yarısı üzerinden, Devlet tarafından karşılanır (Çıraklık MEK. m. 25/I-IV).

Ayrıca, çıraklara işyerlerince her yıl tatil aylarında bir ay ücretli izin verilir. Bunun gibi, gerektiğinde, bir aya kadar ücretsiz izin de verilebilir (Çıraklık MEK. m. 26).

II. Çocuk İşçilerin Sağlık Muayaneleri

1. Çocuk işçiden sağlık raporu isteme yükümü

Çocuk işçi çalıştırmak isteyen işveren, onu işe almadan önce, sağlık muayenesinin yapılmasını sağlamakla yükümlüdür. Bu da; işverenin çocuk işçiyi işe almadan önce ondan sağlık raporu istemesiyle gerçekleşir. Bu anlamda, iş K. m. 80/I,

"13 den 18 yaşına kadar (18 dahil) çocukların herhangi bir işe alınmalarından önce; işyeri hekimi, işçi sağlığı dispanserleri; bunların bulunmadığı yerlerde sırası ile en yakın sosyal sigortalar kurumu, sağlık ocağı, hükümet veya belediye tabiplerine muayene ettirilerek işin niteliğine ve şartlarına göre vücut yapılarının dayanıklı olduğunun bir raporla belirtilmesi... zorunludur."

hükmünü taşır.

Çocuk işçiye gördürülecek işin ağır ve tehlikeli bir iş niteliğini taşıması durumu için de İş K. m. 79/I, bu tür işlerde çalıştırılacak işçilerin muayene raporları olmadıkça işe alınmalarını yasaklamıştır. Belirtilen nitelikteki işlerde çalıştırılabilecek olan çocuk işçiler (İş K. m. 78), işte, bu genel nitelikteki hükme tabidirler.

İş K. m. 79'daki düzenleme doğrultusunda Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü m. 3/I,

"Ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılacak.. 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş çocukların işe girişlerinde, işin niteliğine ve şartlarına göre bedence bu işlere elverişli ve dayanıklı olduklarının hekim raporu ile saptanması zorunludur.."

hükmünü koymuştur. Sonra, Ağır TİT. m. 3/II'ye göre de, 16 yaşından büyük çocukların "ağır ve tehlikeli işlerde çalışanlara ait sağlık durumu raporu" olmadıkça, ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları yasaktır.

Deniz işlerinde çalışacak çocuklar için de Gemi AYSHT. m. 26/I, gemiadamlarının ve bu arada, çocuk işçilerin (yani, miçoların sağlık muayenesinden geçirilmelerini düzenlemiştir. Buna göre, "yeterlik belgesi veya gemi adamı cüzdanı alabilmek için bu tüzük hükümlerine göre sağlık yoklaması geçirmek zorunludur".

2. Çocuk işçilerin sağlık muayenesini yaptırma yükümü

İş K. m. 80/I uyarınca:

"13 den 18 yaşına kadar (18 dahil) çocukların .. 18 yaşını dolduruncaya kadar en az her altı ayda bir.. doktor muayenesinden geçirilerek bu işte çalışmaya devamlarında bir sakınca olup olmadığının kontrol ettirilmesi.. zorunludur."

Aynı esas, ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılacak 16 yaşından büyük çocuk işçiler için de geçerlidir. Nitekim, İş K. m. 79/I, ağır ve tehlikeli işlerde çalışan (çocuk) işçilerin "işin devamı ve süresince" sağlık muayenelerinin yaptırılmasını ve bunların, sağlık raporu olmaksızın ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmamalarını öngörmektedir.

Ayrıca, Ağır TİT. m. 3/I'de,

"işin devamı süresince de bu işlerde çalıştırılmalarında bir sakınca olmadığının; 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş çocuklar için en az 6 ayda bir... defa hekim raporu ile saptanması zorunludur."

denilerek, 16 yaşından büyük çocuk işçilerin, ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları sırasında da, sağlık muayenelerinin yaptırılması gereği açıkça belirtilmiştir.

Çocuk işçilerin sağlık muayenelerinin yaptırılması konusunda İşyeri Hekimlerinin Çalışma Şartları ile Görev ve Yetkileri Hakkında Yönetmelik m. 4/c,

"... 18 yaşından aşağı gençlere... özel bir ilgi ve ihtimam sağlanması"nı,

işyeri hekimlerinin tıbbi görevleri içinde saymıştır.

B. ÇALIŞAN ÇOCUKLARA İLİŞKİN ULUSLARARASI METİNLER

I. Çalışan Çocuklara İlişkin Genel Nitelikteki Uluslararası Belgeler

1. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi

BM Çocuk Hakları Bildirisi m. 9/II,

"Çocuğun, uygun bir yaş sınırına ulaşmadan önce çalışmasına izin verilmez; hiçbir durumda sağlık ve eğitime zarar verecek ve bedensel, zihinsel ya da manevi gelişmesine engel olacak bir işte çalışmasına yolaçılıp izin verilmez".

anlatımını taşır.

2. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 26 ncı maddesi, çocuğun sosyal güvenlik hakkına ve 32 nci maddesi de, doğrudan çalışan çocuğun korunmasına ilişkindir. Söz konusu sözleşme, Türkiye tarafından 14 Eylül 1990 tarihinde imzalanmıştır. Daha sonra, anılan sözleşmenin onaylanması, 9 Aralık 1994 günlü ve 4058 sayılı Yasa'yla uygun bulunmuş ve 23 Aralık 1994 tarihli bir kararnameyle Sözleşme yürürlüğe konulmuştur.

18 yaşına kadar herkes, Çocuk Hakları Sözleşmesi bakımından, çocuk olarak kabul edilmektedir (m. 1). Bu ise, iş hukukundaki çocuk, yani çalışan çocuk kavramına pek uymaz. Çünkü, iş hukukunda çocuk, ancak asgari çalışma yaşından küçük yaştaki kişileri anlatır.

Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 32 nci maddesi, asgari çalışma yaşı olarak herhangi bir yaş sınırını taraf devletlere öngörmüş değildir. Bu bağlamda, sözkonusu hüküm, sadece taraf devletlere "asgari yaş sınırı tasbit etme" yükümünü getirmiştir. Bunun gibi, birden çok "asgari yaş sınırı"nın belirlenmesi de, Çocuk Hakları Sözleşmesi m. 32/bent 2 f.a. uyarınca mümkündür.

3. Avrupa Sosyal Şartı

Avrupa Sosyal Şartı'nın yedinci maddesi, tümüyle "çocukların ve gençlerin korunma hakkı"na ayrılmıştır. Sözkonusu maddenin 3-6, 8 ve 9 uncu fıkraları, Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmıştır. Deniz işlerinde 15 ve 58 sayılı ILO sözleşmelerinin iç hukuka aktarılmasına, ağır ve tehlikeli işlerde asgari çalışma yaşının 15 yaşın üzerinde (16 yaşta) tutulmasına ve 1983 yılında İş K. m. 67'ye asgari çalışma yaşına ilişkin ileri bir düzenlemenin getirilmesine rağmen, İş K. m. 5'deki istisnalar yüzünden, asgari çalışma yaşı olarak 15 yaş kuralını benimseyen Avrupa Sosyal Şartı m. 7/bent 1-2'deki düzenleme, Türkiye tarafından onaylanmamaktadır. Bunun gibi, İş K. m. 49/III'deki düzenlemenin sözkonusu sözleşme hükümlerine uygun düşmesine rağmen, aynı nedenle Avrupa SŞ m. 7/bent 7 onay görememiştir.

II. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Çalışan Çocuklara İlişkin Çalışmaları ve Türkiye

1. Asgari çalışma yaşına ilişkin ILO sözleşmeleri

a) Asgari çalışma yaşına ilişkin değişik işlerdeki uygulama

aa) Sanayi işlerinde

aaa) 5 sayılı Sözleşme

5 sayılı Sözleşme, 14 yaşından küçüklerin, sanayi işyerlerinde çalıştırılmasını yasaklar. Ancak, aynı sözleşme, 14 yaşından küçüklerin aile işletmeleri ile sanat okullarında çalıştırılmasına olanak tanır.

5 sayılı Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmamıştır.

bbb) 59 sayılı Sözleşme

5 sayılı Sözleşme'yi değiştiren 59 sayılı Sözleşme, asgari çalışma yaşını 14'ten 15 yaşa yükseltmiş; ancak, değiştirdiği sözleşmedeki istisnaları korumuştur.

59 sayılı Sözleşme, yakın geçmişte Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmış ve yürürlüğe konulmuştur.

bb) Maden işlerinde

123 sayılı Sözleşme, maden ocakları ile kuyularındaki yeraltı maden işlerinde asgari çalışma yaşının, 16 yaştan aşağı olmamasını öngörmüştür.

123 sayılı Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmış ve yürürlüğe konulmuştur.

cc) Tarım işlerinde

10 sayılı Sözleşme; 14 yaşından küçüklerin, tarım işletmeleri ile bunlara bağlı işyerlerinde, sadece okul saatleri dışında çalıştırılabilmelerini öngörmüştür. İstisnaen, uygulamalı mesleki öğrenim süresi ile okul saatleri çocukların hafif tarımsal işlerde ve özellikle hafif ürün toplama işlerinde çalıştırılmalarına olanak tanıyacak biçimde düzenlenmesi ile tarım meslek okullarında yapılan çalışmalarda, belirtilen kural uygulanmaz.

10 sayılı Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmamıştır.

dd) Deniz işlerinde

aaa) 7 sayılı Sözleşme

7 sayılı Sözleşme, gemilerde 14 yaşından küçüklerin çalıştırılmamasını öngörür. Söz konusu esasın istisnalarını, aynı aile üyelerinin bulunduğu gemiler ile okul gemilerinde yapılan çalışmalar oluşturur.

7 sayılı Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmamıştır.

bbb) 15 sayılı Sözleşme

15 sayılı Sözleşme; 18 yaşından küçüklerin, gemilerde trimci ve ateşçi olarak çalıştırılmalarını yasaklar.

15 sayılı Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmıştır.

ccc) 58 sayılı Sözleşme

7 sayılı Sözleşme'yi değiştiren 58 sayılı Sözleşme, deniz işlerinde çalıştırılacakların asgari çalışma yaşını, 14'ten 15 yaşa yükseltmiştir.

58 sayılı Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmıştır.

ddd) 112 sayılı Sözleşme

112 sayılı Sözleşme; 15 yaşından küçüklerin, balıkçı gemilerinde çalıştırılmamasını öngörmektedir. Aynı sözleşmeyle, 18 yaşından küçük çocukların balıkçı gemilerinde trimci veya ateşçi olarak çalıştırılmaları da yasaklanmıştır.

ee) Diğer işlerde

aaa) 33 sayılı Sözleşme

33 sayılı Sözleşme, 14 yaşından küçükler ile 14 yaşını doldurmuş olmasına rağmen yasa gereği temel öğrenim görme yükümünde bulunan küçüklerin çalıştırılmamalarını öngörür. Ancak, aynı sözleşme, 12 yaşını bitirmiş küçüklerin okul saatleri dışında ve hafif işlerde çalıştırılmalarına olanak tanır. Sonra, ulusal mevzuat, çocukların her türden aleni gösterilere çıkmalarını ve film çekimlerinde oyuncu veya figüran olarak bulunmalarını olanaklı kılmak üzere, sanat-bilim veya eğitim yararına genel kuraldan ayrılacak bazı istisna durumlarını uygun bulabilir.

bbb) 60 sayılı Sözleşme

60 sayılı Sözleşme, daha önceki 33 sayılı Sözleşme'de yeralan asgari çalışma yaşını kural olarak 14'ten 15 yaşa yükseltmiştir. Ayrıca, 33 sayılı Sözleşme'nin hafif işler için öngördüğü 12 yaş da, 60 sayılı Sözleşme'yle 13 yaşa yükseltilmiştir.

b) Asgari çalışma yaşında tekdüzen uygulamaya geçme

138 sayılı Sözleşme'ye gelinceye kadar ILO sözleşme ve tavsiye kararlarında asgari çalışma yaşı değişik iş alanlarına göre farklı saptanırken, artık sözkonusu sözleşmede Uluslararası Çalışma Örgütü tekdüzen bir uygulamaya gidilmesi için çalışmıştır. Nitekim, 138 sayılı Sözleşme'nin başlangıç bölümünde, Uluslararası Çalışma Konferansı'nın, "... çalıştırılmasının t am olarak ortadan kaldırılmasına ulaşmak üzere, bu konuda

oluşturulacak genel bir belgenin, sınırlı ekonomi alanları için yürürlükte olan sözleşmelerin adım adım yerine geçeceği.." görüşünü taşıdığı belirtilmiştir.

Söz konusu sözleşme; kendisini onaylayacak her üye devletin, onay belgesine ekli açıklamada, kabul etmiş olduğu asgari çalışma yaşını bildirmesini ve asgari çalışma yaşına erişmedikçe kimsenin, herhangi bir işte çalıştırılmamasını öngörmektedir. Sözleşmeyi onaylayacak üye devlet tarafından onay belgesine ekli açıklamada belirtilecek asgari çalışma yaşı ise, okula gitme yükümünün sona erdiği yaştan ve kesinlikle 15 yaşından aşağı olamaz. Ancak, ekonomisi ve okul olanakları yeterince gelişmemiş olan üye devletler, ilgili işçi ve işveren kuruluşlarının görüşünü alarak, asgari çalışma yaşını başlangıçta 14 yaş olarak bildirebilir.

Niteliği veya yürütme koşulları nedeniyle çocukların yaşamı, sağlığı veya ahlâkı açısından tehlikeli olan işlerde asgari çalışma yaşı, 18 yaşın altında olamayacaktır. Ancak, ulusal mevzuat veya yetkili merci; ilgili işçi ve işveren kuruluşlarının görüşlerini alarak, 16 yaşından büyük çocukların bir işte çalıştırılmalarını, bunların yaşam-sağlık ve ahlâkının tam olarak korunmuş olması ve ilgili iş için öğrenim görmüş olmaları koşuluyla uygun bulabilecektir.

Öte yandan, 138 sayılı Sözleşme'nin yürürlük alanının sınırlanması da mümkündür. Nitekim, ekonomisi ve yönetim olanakları yeterince gelişmemiş olan üye devletler, ilgili işçi ve işveren kuruluşlarının görüşlerini alarak, sözleşmenin yürürlük alanını başlangıçta sınırlayabilecektir. Böylece bir durumda, sınırlama yoluna başvuran üye devlet, sözleşmenin uygulanacağı ekonomi dalı ile işyeri türlerini bildirecektir.

138 sayılı Sözleşme; genel öğretim yapan okullar, mesleki ve teknik okullar ve diğer mesleki öğretim kurumlarında, kendisinin uygulanmayacağını belirtmekte ve asgari 14 yaşında olanların, mesleki öğretimin ayrılmaz bir bölümünü oluşturan işlerde çalıştırılabilmelerini olanaklı kılmaktadır.

15 yaşından küçüklerin çalıştırılmayacağını öngören genel esasa ilişkin diğer bir istisna durumu da, ulusal mevzuatın, 13-15 yaşlarındaki çocukların hafif işlerde çalıştırılmalarını uygun bulmasıdır. Ancak, bunun geçerli olabilmesi için, sözleşmesi çocukların çalıştırılacakları işlerin, bunların sağlık ve gelişmelerine, okula veya mesleki öğretim ve mesleğe yöneltme programlarına devamlarına ve öğrenimden yararlanma yeteneklerine zarar verici nitelikte olmaması gerekir.

Ulusal mevzuat, asgari 15 yaşında olan ancak okula gitme yükümünde bulunan çocukların çalışmalarını da uygun görebilir. Bunun için ise, sözleşmesi çocukların çalıştırılacakları işin, bunların sağlık ve gelişmelerine, okula veya mesleki eğitim ve mesleğe yöneltme programlarına devamlarına ve öğretimden yararlanma yeteneklerine zarar verici nitelikte olmaması gerekir.

Diğer yandan, ekonomisinin ve okul olanaklarının yeterince gelişmemiş olması nedeniyle asgari çalışma yaşını başlangıçta 14 yaş olarak bildirebilecek üye devlet, ulusal mevzuatında 12-14 yaşları arasındaki çocukların hafif işlerde çalıştırılmalarını uygun bulabilir. Ayrıca, bu gibi üye devletlerin ulusal mevzuatı, asgari 14 yaşında olan ama temel öğrenim görme yükümünde bulunanların çalıştırılmalarını uygun görebilir.

15 yaşından küçük çocukların çalıştırılmamasını öngören genel esasa ilişkin son bir istisna durumu; yetkili mercinin, ilgili işçi ve işveren kuruluşlarının görüşlerini aldıktan sonra, münferit olayların, sözgelimi sanat toplantılarına katılma amacıyla yapılan çalışmaların, belirtilen genel esastan ayrı tutulmasını uygun bulabilmesidir.

2. Çocuk işçi sağlığının korunmasına ilişkin ILO sözleşmeleri

a) Çocuk işçilerin teknik iş güvenliğine ilişkin sözleşme hükümleri

aa) Sınaî boya işlerinde çalıştırma yasağı

Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmamış olan 13 sayılı Sözleşme, çocuk işçilerin üstübeç, kurşunsülfat veya bu boya maddelerini içeren diğer maddelerin kullanıldığı sınaî boya işlerinde çalıştırılmamalarını öngörmektedir. Ancak, aynı sözleşme, boyacı çıraklarının, meslekî öğrenim amacıyla bu tür işlerde çalıştırılmalarına olanak tanımaktadır.

bb) Radyasyon işlerinde çalıştırma yasağı

Türkiye Cumhuriyeti tarafından da onaylanmış bulunan 115 sayılı Sözleşme; 16 yaşından küçük çocukların, iyonizan radyasyonlara neden olan işlerde çalıştırılmalarını yasaklamaktadır. Bu tür işlerde çalıştırılacak 16 yaşından büyükler için de, 115 sayılı Sözleşme; "organizma dışı veya içi kaynaklardan gelebilecek iyonizan radyasyonların tecviz edilebilir azamî dozları ve organizmaya girmesine cevaz verilebilecek raydoaktif maddelerin azamî miktarları" konusunda uygun değerlerin saptanmasını öngörmektedir.

cc) Ağır yük taşıma işlerinde çalıştırma yasağı

Türkiye Cumhuriyeti tarafından da onaylanmış bulunan 127 sayılı Sözleşme; çocuk işçilerin hafif olmayan ağır yüklerin bedenlen taşınması işine verilmelerinin sınırlandırılmasını öngörmektedir.

dd) Benzenle çalışılan işlerde çalıştırma yasağı

Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmamış olan 136 sayılı Sözleşme, benzenle çalışılan işlerde çocuk işçilerin çalıştırılmamalarını öngörmektedir.

b) Çocuk işçilerin sağlık muayenesine ilişkin sözleşme hükümleri

aa) 15 sayılı Sözleşme

Türkiye Cumhuriyeti tarafından da onaylanmış olan 15 sayılı Sözleşme, özel olarak Hindistan ve Japonya kıyılarında sefer yapan gemilerde çalıştırılacak çocuk işçiler için sağlık raporu alınması yükümünü öngörmektedir.

bb) 16 sayılı Sözleşme

Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmamış olan 16 sayılı Sözleşme; gemilerde çalıştırılacak çocuk işçilerin, deniz işleri için uygun olduklarını belirten bir sağlık raporu getirilmedikçe, bunların bu tür işlerde çalıştırılmamasını öngörmektedir.

cc) 77 sayılı Sözleşme

Türkiye Cumhuriyeti tarafından da onaylanmış bulunan 77 sayılı Sözleşme, sanayi işlerinin görüldüğü işyerleri ile bunlara bağlı yerlerde çalıştırılacak çocuk işçilerin sağlık muayenesinden geçirilmelerini düzenlemektedir.

dd) 78 sayılı Sözleşme

Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylanmamış olan 78 sayılı Sözleşme; sanayi, tarım ve deniz işlerinin dışındaki işlerde çalıştırılacak çocuk işçilerin, sağlık muayenesinden geçirilmelerini düzenlemektedir. Söz konusu sözleşme uyarınca; sınıflı olmayan işlerde çalıştırılacak çocuk işçiler, çalıştırılmaları iş için uygun bulundukarı esaslı bir sağlık muayenesi sonucunda anlaşılmadıkça, o işte çalıştırılmayacaktır. Belirtilen sağlık muayeneleri, çocuk işçinin 18 yaşını bitirmesine kadar sürdürülecektir.

C) ÇALIŞAN ÇOCUKLARI İLGİLENDİREN BAZI ÖNERİLER

Ülkemizdeki çalışan çocukların durumu, genel olarak değerlendirilecek olduğunda; bunun, çok sevindirici olduğu söylenemez. Gerçekten, ülkedeki aile başkanlarının gelirlerinin az ve ailedeki çocuk sayısının ise çok olmasından kaynaklanan yoksulluk, çocuklara öğrenim gördürülmeyip bunların çok düşük ücretlerle çalışma yaşamına atılmaları sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca, çocuklara gereken öğrenim olanaklarının devletçe yeterince sağlanamaması, erken yaşta çalışmaya başlamayı beraberinde getirmektedir. Nitekim, ilköğretimde derslik ve okul sayısındaki yetersizlik, öğretmen dağılımındaki dengesizlik ve de öğretmen açığı ile araç ve eksiklikleri gibi etkenler, öğrenim olanaklarında yetersizliğe yol açmaktadır. Sonra, zorunlu temel öğrenim süresinin diğer ülkelere oranla kısa oluşu, çocuğu erken yaşta çalışmaya itmektedir. Nihayet, uygulamada yeterli ve etkin bir devlet denetim sisteminin kurulamamış olması, çocukları koruyucu hükümlere uyulmaması sonucunu yaratmaktadır.

I. Öğrenime İlişkin Öneriler

1. Zorunlu temel öğrenim süresinin yükseltilmesi

Zorunlu temel öğrenimin uygulamada gerçekleştirilmesi, çocukların korunması bakımından, bir ön-koşul niteliğini taşır. Çünkü, temel öğrenim görme yükümü uygulanmadığı takdirde, en mükemmel hukuki düzenlemelere rağmen, belirli bir yaşın altındaki çocukların çalıştırılmalarını önlemek imkânsız gibidir. Nitekim, sözkonusu yükümün gereğince uygulanması, zorunlu öğrenim çağındaki çocukların çalıştırılmasını engellemekte ve ders saatleri dışında çeşitli alanlarda çalışan çocukların denetimini sağlamaktadır.

Türkiye'deki zorunlu temel öğrenim süresi, diğer ülkelere oranla düşüktür. Nitekim, bu endişeyle zaman zaman, zorunlu temel öğrenim süresinin beş yıldan sekiz yıla çıkarılması yolunda uygulamalara gidilmiş ve sözkonusu uygulamanın yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Bu anlamda, zorunlu temel öğrenim süresinin sekiz yıla çıkarılması, çocukları çalışma yaşamından uzak tutacak temel önlemlerin başında gelmektedir. Bunun için de, ulusal eğitim örgütünün, bu yoldaki çalışmalarını tamamlaması zorunludur.

2. Mesleki ve teknik öğrenimin yaygınlaştırılması

Daha önce yapılmış resmi araştırma ve incelemeler, beş yıllık ilköğrenimi tamamlamış olan çocukların önemli bir bölümünün herhangi bir mesleki öğrenimden geçirilmeden çalışma yaşamına atıldığını ve özellikle kırsal kesimdeki ilkokul mezunlarının büyük çoğunluğunun, birkaç yıl sonra sadece okuma-yazma bilen kişiler olmaktan öteye gidemediklerini göstermektedir. İlköğrenimin ötesine geçememiş çocukların ise, çalışma yaşamı içinde iyi bir yer edinemeyecekleri ve mesleki geleceklerini olumlu yönde geliştiremeyecekleri açıktır. Bu anlamda, mesleki ve teknik öğrenimin ilkokul sonrası bir aşama olarak yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi, düşünülmesi gereken çözüm yollarındandır. Böylelikle, hem temel öğrenimden beklenen toplumsal yarar gerçekleşmiş olacak ve hem de öğrenim gören çocukların iktisaden daha verimli olmalarına olanak sağlanmış bulunacaktır.

II. Eksiksiz Bir Korumaya İlişkin Öneriler

1. Asgari çalışma yaşı konusunda

Türkiye Cumhuriyeti, sanayi işlerinde asgari çalışma yaşını düzenleyen 5 sayılı Sözleşme'yi onaylamamıştır. Ancak, 5 sayılı Sözleşme'nin 59 sayılı Sözleşme'yi çok yakın geçmişte onaylamış bulunması karşısında, bu durum ülkemiz için bir eksiklik sayılmaz. Aynı durum, deniz işlerindeki 7 sayılı sözleşme bakımından da sözkonusudur. Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti, 7 sayılı Sözleşme'yi onaylamamış olmasına karşın, bu sözleşmeyi değiştirmiş bulunan 58 sayılı Sözleşme'yi onaylamıştır. Maden işlerinde de 23

sayılı Sözleşme onaylanmış bulunmakla, bu tür işler için uluslararası düzeye ulaşılmış olmaktadır. Bunlara karşılık, tarım işleri için geçerli olan 10 sayılı Sözleşme, henüz onaylanmış değildir.

Asgari çalışma yaşı bakımından ILO normlarının günümüzde ulaşılmış bulunduğu düzey, 138 sayılı Sözleşme'yle belirlenmiş olan düzeydir. İş Kanunu ile deniz işlerindeki iç hukuk kuralı haline gelmiş uluslararası sözleşme hükümleri bakımından, Türkiye'nin 138 sayılı Sözleşme'yi onaylayabilecek düzeyde olduğu görülmekteyse de, İş Kanunu'ndaki istisna hükümleri (özellikle esnaf yanında çalışanlar ile tarımda çalışanlar) böyle bir onamanın önünde engel oluşturmaktadır. Ancak, Türkiye, 138 sayılı Sözleşme'nin, yürürlük alanını sınırlandırmasına ilişkin hükümlerinden yararlanabilir. Nitekim, ekonomisi ve yönetim olanakları yeterince gelişmemiş bulunan üye devletler, ilgili işçi ve işveren kuruluşlarının görüşlerini alarak, sözkonusu sözleşmenin yürürlük alanını başlangıçta sınırlayabilirler. Bu durumda, sınırlama yoluna başvuran üye devlet, sözkonusu sözleşmenin uygulanacağı ekonomi dalı ya da işyeri türünü bildirecektir.

2. Dinlenme olanaklarının yaratılması konusunda

Çalışan çocukların iş sürelerinin kısaltılması ve yeterli dinlenme olanaklarının yaratılması konusunda, yeni hukuki düzenlemelerin getirilmesi yararlı olacaktır. Nitekim, çalışan çocukların haftalık iş süresinin kısaltılması yerinde olur. Bu anlamda, hafta sonu tatillerinin çocuklar için iki güne (Cumartesi ve Pazar) çıkarılması, bunların iş günleri ile okul günlerinin uyuşmasını sağlar.

III. Etkin Denetime İlişkin Öneriler

Çalışan çocuklara ilişkin hukuki düzenlemeleri yaşama geçirecek ön-koşullardan biri de, etkin bir devlet denetim örgütünün oluşturulmasıdır. Nitekim, etkin bir denetim örgütü oluşturulamadığı sürece, en mükemmel hukuki düzenlemelerin dahi uygulamada gerçekleştirilemediği, tarihsel süreç içinde kanıtlanmıştır.

Bu konuda, devlet denetim örgütünün (Bakanlık ile bağlı teşkilâtın), çalışan çocuklara ilişkin koruyucu hükümlere ayrı bir duyarlılık göstermesi, özellikle de yaş küçüklüğü ile ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılma ve sağlık muayenelerinin denetimi konusuna etkin olması arzu edilen bir durumdur. Bunun dışında, devlet denetim örgütünün dağınıklık, görev aynılığı, eşgüdüm eksikliği ve eleman azlığı gibi yapısal aksaklıkları, genelde denetim sorununun ayrılmaz parçaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Denetim elemanlarını oluşturan iş müfettişlerinin, özel olarak, çalışan çocuklara ilişkin mevzuatla ilgilendirilmeleri de, kendilerine yeterli bilgi deneyimini kazandıracaktır. Nitekim, geçmişte Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı (IPEC) çerçevesinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın iş müfettişlerine yönelik çalışmalarının olumlu yöndeki sonuçları yadsınmamaktadır.